

JOHAN ALEXANDER BODÉNS OCH JACOB STENBÄCKS ORNITOLOGISKA ANTECKNINGAR

I OA-Natur's första nummer berörde jag i all korthet en av OA:s bokskatter, kanske den värdefullaste i museets bibliotek, och den består av Magnus von Wrights Finlands Foglar I—II från 1859 och 1873.

Det som gör de här två fågelhandböckerna speciellt värdefulla är Johan Alexander Bodéns och Jacob Stenbäck's ornitologiska anteckningar på de interfolierade sidorna från Vasa med omnejd. De här anteckningarna, som till allra största delen är skrivna av Bodén under 1880-talet, ger oss vacker information om flera fågelarters förekomst för drygt hundra år sedan, samtidigt som anteckningarna berättar om dåtidens syn på fåglar och fågelskådandet.

Men innan vi närmare går in på de bodénska anteckningarna, tycker jag, att de båda jägarna och naturforskarna får träda fram på några rader.

Johan Alexander Bodén föddes den 7 september 1852 i Uleåborg. Han blev student från Vasa Gymnasium 1870 och blev filosofiekandidat fem år senare. Efter ett år som lärare vid Tekniska Realskolan i Vasa for han på en naturvetenskaplig expedition till Syd- och Nord-Amerika som universitetsstipendiat. Det första pris som Bodén vunnit på en utställning i Helsingfors året innan expeditionen för sina uppstoppade fåglar var säkert av stor betydelse för erhållandet av stipendiet.

År 1880 var han klar med sin pedagogieexamen och fick tjänst som matematik-, naturkunnighets- och kalligrafilärare vid Fruntimmersskolan i Vasa. Fem år senare dog han endast 33 år gammal.

Många av Bodéns anteckningar i de wrightska fågelböckerna är nerskrivna samma år.

Jag tror, att Johan Alexander Bodén lämnade efter sig ett oavslutat arbete — många fågelarter är noggrant kommenterade av Bodén, medan ännu fler helt saknar kommentarer. Exempelvis skogshönsfåglarna och andfåglarna som var eftertraktade byten under jaktexpeditionerna i Vasas omgivning och på andra orter! Bodén hann helt enkelt inte skriva ner allt innan han dog och det är synd. Men vi får vara glada över de anteckningar han lämnade efter sig.

Jacob Stenbäck föddes den 20 maj 1849 i Storkyro. Han blev student

från Vasa Gymnasium 1867, filosofiekandidat 1873, magister samma år, medicinekandidat 1880 och licenciat fyra år senare. Han var verksam som läkare i Helsingfors, Uleåborg och Pudasjärvi men hann inte tillträda sin nya tjänst i Nykarleby, innan han dog den 10 januari 1900 i Vasa.

Även Jacob Stenbäck erhöll första pris för sina uppstoppade fåglar under den tidigare nämnda utställningen i Helsingfors. De uppstoppade fåglarna var ett lagarbete mellan Bodén och Stenbäck, så första priset var en gemensam framgång och merit för de båda naturkunniga herrarna. När Jacob Stenbäck den 11 januari 1886 efter Bodéns bortgång skänkte deras gemensamma fågel- och äggsamling till Vasa stad återföljdes samlingen av diplommet och silvermedaljen, som de erhållit i pris för sina fåglar.

Vasabladet publicerade för övrigt Stenbäcks gåvobrev i sin helhet den 13 januari 1886 och konstaterade strax under, att stadsfullmäktige emottagit den vackra och värdefulla gåvan på donatorernas villkor. 1933 överläts den Bodén-Stenbäckska samlingen av staden i OA:s vårdnad med staden som fortsatt ägare. Tyvärr var samlingen i rätt dåligt skick — endast en del därav har kunnat restaureras och ställas ut — men anteckningarna, som på sätt och vis hör till samlingen, är fortfarande lika läsvärda och läsbara som när de skrevs ner.

Utsatta rovfåglar

Bodéns och Stenbäcks anteckningar är mycket ingående beträffande rovfågeln. De var en utsatt fågelgrupp som förföljdes hårt av jägare och allmogem vilka därtill fick skottpenning för vissa arter.

Men männe inte de båda herrarna även tilltalades av rovfågeln fria i naturen, fågelskådande jägare och äggsamlare som de var helt i enlighet med dåtidens anda. Hagelbössan och ägglådan var den självklara utrustningen för 1800-talets ornitologer. Man drar en suck av lättnad så här hundra år senare, när fågelintresset har utvecklats både med tanke på tekniken och taktiken. I dag kan vi få närbilder av vanliga och ovanliga fåglar för artbestämningen med hjälp av högklassiga kikare och kameror. Och de bevingade vännerna lämnar vi sedan i ofördärvat skick och ser gärna att de får fortleva och bli fler.

År 1879 antecknar Jacob Stenbäck några förargade rader om pilgrimsfalken, som hade härjat hela sommaren på en av hans käraste jaktmarker i Storkyro. Ett falkpar hade slagit sig ner på en mosse rik på änder och vadare och när Stenbäck kommer till platsen på sommaren har falkarna farit fram med änderna och vadarna så ...*”att det året vid jakttidens inträde intet fanns att taga på hela mossen”*. Senare på hösten sköts en av ungfågeln av en jägare, som spikade upp den döda pilgrimsfalken på en stallsvägg, där Stenbäck förnöjd kunde artbestämma den.

Rovfåglarna var hårt förföljda för hundra år sedan. När "stråtröfvaren" duvhöken uppenbarade sig i tre exemplar i Vasa en vinter, gav man tillstånd till att de fick jagas med vapen i staden trots ett allmänt förbud mot skottlossning inom stadens gränser. — Foto: Isa Hästbacka.

I Johan Alexander Bodéns anteckningar 1882 och 1884 framgår det klart, att pilgrimsfalken var en vanlig häckfågel i Österbotten. Från Jurva erhåller han fem äggkullar och från Pörtom, Molpe och Laihela varsin äggkull plus ett par gamla fåglar, som han stoppar upp.

För dagens ornitolog är det högtidsstunder de få gånger en flyttande pilgrimsfalk visar sig i de österbottniska fågelmarkerna. Vår pilgrimsfalkstam uppgår till ca 60 par, som finns häckande i Uleåborgs och Lapplands län. Pilgrimsfalken är en av våra mest utrotningshotade fågelarter — tidigare på grund av den intensiva förföljelsen, i dag på grund av miljögifterna — och skyddas aktivt av Världsnaturfonden i Finland sedan 1974.

Varken Bodén eller Stenbäck verkar att ha hunnit och orkat med en egen aktiv förföljelse och insamling av pilgrimsfalkar och pilgrimsfalkägg — de erhöll tillräckligt med material i den vägen via vänner och bekanta — men Vasa-traktens fiskgjusar höll de efter så gott det gick. Bodén konstaterar, att fiskgjusen är en av de allmännast förekommande rovfågellarterna i Vasa-trakten: *”Det finns knappast något enda större skär, som ej äger ett par häckande fiskgjusar. En stor mängd bon hafva derföre af oss blifvit anträffade och förstörda.”*

Bodén tycker, att fiskgjusen är både bakslug och lömsk. Därtill är den skygg och feg konstaterar han, efter att förgäves ha legat och vaktat vid ett bo med ungar för att skjuta föräldrafåglarna. Stenbäck konstaterar att fiskgjusen ofta bygger i granar med avblåsta toppar vilket leder till besvärligheter för den boplundrande äggsamlaren och rovfågelförföljaren. Gjusen bygger nämligen på sitt bo i takt med att sidogrenarna växer uppåt och inåt och det gör det svårt att nå ägg och ungar i boet. Men visst når han dem genom att arbeta sig genom boet underifrån... *”I annat fall är det enklast att tälja af grantoppen, ty denna är ofta ick mera än armstjock, då alltsammans nedstörtar.”*, konstaterar Stenbäck strax därpå.

Intressanta är Stenbäckes iakttagelser om överflödet av både färsk och saltorkad fisk i varje fiskjusbo. På den tiden var åar, älvar och flador ännu oförstörda av människohand och upprätthöll stora fiskstammar längs kusten och i skärgårdarna, där gjusarna kunde plocka åt sig av överflödet. Nu lider både människan och gjusen brist på de flesta av fjällfiskarna.

Kyro älv, som har förlorat det mesta av sin fisk och sitt insektliv på grund av försurande och dödande invallningar, pumpstationer och muddringar, var på Bodéns och Stenbäckes tiden ett fågelparadis framförallt i mynningsområdet. Bodén antecknar 1882, att lärkfalken var ovanligt talrik... *”Wid de stora, vidsträckta vassarna uti Wassor och Hankmo byar vid Kyro elfs utlopp var denna art särdeles talrik och det var ej ovanligt att se på en gång 9 á 10 individer fladdra orörliga för att spana efter byte.”*

Tio lärkfalkar i luften på en gång! Det tyder på ett mycket rikt insekt-

År 1868 invaderades Vasa med omnejd av sibiriska nötkräkor. De försvann lika spårlöst som de kom, men senare tiders nötkräkeinvasioner har gett upphov till lokala bestånd i bland annat Vasa tack vare de planterade cembratalarna. — Foto: Hans Hästbacka.

liv, bland annat trollsländor som är en viktig del av lärkfalkarnas sommarföda. Under sin larvtid i vattnet på ett till sex år är trollsländorna beroende av en god vattenkvalitet och det kunde Kyro älv på den tiden stå till tjänst med. Det fanns säkert gott om insektätande småfåglar i mynningsområdet likaså och det passade säkert lärkfalken utmärkt, eftersom den gärna jagar småfåglar som omväxling till de lättfångade trollsländorna.

Stenbäckes tornfalksanteckningar visar på ett rikt insektliv även i jordbruksmarkerna. De tornfalkar han skjuter i Storkyro i augusti och september är alldeles fullproppade med stora gräshoppor. Avsaknaden av jordbruksgifter och ett varierande jordbrukslandskap gjorde det möjligt för gräshoppor och andra insekter att förekomma i stort antal.

Tornfalken var mycket allmän under Bodéns och Stenbäckes tid: en

Staren är en av Bodéns favoriter. Varje förståndig människa borde göra allt för att staren skall trivas och föröka sig, tycker Bodén och suckar över pojkspolingarnas förkärlek för starens blå ägg. — Foto: Hans Hästbacka.

karaktärsfågel över odlingsmarkerna om dagarna. Natttid dominerade sedan jordugglan, som under rika sorkår kunde förekomma i häpnadsväckande talrik. Så här skriver Bodén 1884: "1883 om våren hitsändes från landsbygden häromkring verkligen förvånandsvärda massor ägg af denna fogel; helt säkert urbläste jag 6 å 7 dussin sådana. För följande år erlæggs ej mera någon 25 pi för de mindre ugglornas ägg af jagtforeningen.

Man kan göra sig en föreställning om, hvilka stora massor af denna art måste finnas på de stora mossarne och kyttländerna i häromkring liggande finnsöcknar när vi nu i höst vid räknandet af jagtforeningens tillhöriga urblästa ägg hade 180 st af denna art (*Åtminstone ett lika stort antal hafva blifvit vräkta såsom antingen söndriga eller för mycket legade.) utom flera tital som blifvit bortskänkta åt privata äggsamlare. Den 13 Maj kommo de första i år från Härmä."

Det måtte ha varit en sällsam upplevelse att vandra i odlingsmarkerna under de ljusa sommarnätterna och se alla de jagande jordugglorna över kyttland och mossar. Tyvärr for människan illa fram med denna skönhet i naturen på grund av den envisa propagandan mot rovfåglar-

na. Lyckligtvis har vi lyckats skaka av oss det mesta av det inplanterade rovfågelshatet från den tiden och återgått till ett ursprungligt och mer normalt umgänge med rovfågarna i dag.

Fåglar i staden

Vasa, med knappt trettio år på nacken, är en ung stad med naturen inpå knutarna, när Bodén och Stenbäck gör sina anteckningar i de båda fågelböckerna. När stadshuset byggs vintern 1881, bor en sparvhök på andra våningen och nyttjar en av fönsteröppningarna vid sina in- och utflygningar i husbygget. Framgångsrika raider gör den på torget, där den kniper en och annan gråsparv bland torgförsäljare, hästar och kunder. Innan våren kommer, hinner den med en attack mot konsulinnan Wolffs kanariefåglar, men blir stoppad av den inre rutan efter att ha krossat den yttre fönsterrutan.

Några år senare är de bodénska kanariefågarna utsatta för en liknande händelse, när en vårusig sparvhök anfaller genom fönstret. Även den här sparvhöken klarar sig med livet i behåll efter att ha krossat den yttre fönsterrutan och undkommer ... *”för denna gång onäpst på flykten.”*

Fortfarande hundra år senare hör de övervintrande sparvhökarna till fågellivet i Vasa, där de jagar gråsparvar och talgoxar vid gårdarnas småfågelmatningar. Till och med enstaka duvhökar kan jaga inne i staden med siktet intällt på de feta och välnärda tamduvorna i parker och vid ångkvarnens siloanläggningar.

I januari 1885 skriver Bodén, att tre unga duvhökar har slagit sig ner i Vasa och fräckt jagar duvor mest varje dag vid torget. Tillstånd ordnas för att man skall få jaga de tre rövarna inom stadens gränser. Två av duvhökarna straffas med döden, medan den tredje klarar sig, skygg som den blivit på grund av hökjakten.

Nu bidrog inte bara sparvhökarna, gråsparvarna, duvhökarna och tamduvorna till det höstliga och vintriga livet på stadens torg. Här och var i stånden bjöd man ut knippen med trastar, sidensvansar och andra kramsfåglar till läckergommarna bland stadens invånare. För hundra år sedan var kramsfågelfångsten en del av naturahushållningen och kunde säkert bidra till uppehållet för utövarna. Rödvingetrastar, björktrastar, dubbeltrastar och sidensvansar hörde till de vanligaste kramsfåglarna. De fångades med donor eller snaror, betade med rönnbär, och ansågs som läckra med mörkt kött.

Domherrar, tallbitar och talgoxar kunde ingå i kramsfågelfångarnas fångster. Och ibland lite ovanligare fåglar noterar Bodén, när ett halft dussin lavskrikor sändes till Stockholm som kramsfåglar 1883. Det hände till och med att nötkräkor på invasion österifrån gick i donor, något som inträffade 1868 när alla skogsbackar i stadens närhet vimlade av sibiriska nötkräkor. De försvann lika plötsligt och spårlöst som de kom och väckte mycken förundran bland naturintresserade stadsbor.

Senare tiders nötkråkeinvasioner har dock gett upphov till små, lokala bestånd, som lever på de planterade cembratallarnas frön liksom i Sibirien. Vasa är en av orterna i Österbotten där nötkråkan har etablerat sig som häckfågel. Så länge cembratallarna får stå kvar och varje höst bjuda ut sina stora näringsrika frön kommer nötkråkan att förbli staden trogen.

Den kråkfågel som, liksom nötkråkan, var mycket ovanlig på Bodéns och Stenbäcks tid, var kajen. Endast två fåglar visar sig i staden under den här tiden, den ena i april 1868 och den andra samma månad 1877. För stadsbesöket får de båda kajorna plikta med livet. Det gällde att ha fågeln i handen för att säkert kunna identifiera den och givetvis för att kunna stoppa upp den. I takt med städernas och kulturbygdens utbredning i vårt land har kajen blivit allt vanligare. Dagens Vasa kan man inte tänka sig utan de svärmande kajflockarna i parker och esplanader eller kajornas virvlande kvällsflygningar längs stadsfjärdens stränder på vintern.

Starar och en stenknäck

Staren hör till Bodéns favoriter. Men han är bekymrad över pojkarnas stora intresse för de vackra blå staräggen: *"Förekommer och häckar årligen i nejden, ehuru ej till något stort antal. Den ofredas under häcktiden af elaka pojkbytingar, för vilka de vackra blå äggen äro mycket begärliga, hvarför arten årligen aftager uti antal. I ryska kronomagasinet vid Långvikén häckar årligen 10 á 12 par och uti några privata hus i staden har den sitt bo. De gamla, ihåliga asparna uti 'Hofrätts-alléen' i Gamla Vasa utgjorde en synnerligen omtyckt boningsplats för dessa foglar. Der häckade de i stor mängd äfvensom uti för dem uppsatta holkar. Uti Nya Vasa saknas sådana konstgjorda bon ännu beklagligt nog, men ett annat förhållande inträder väl så snart de unga trädplanteringarna fått tillväxa, ty alla kloka och förståndiga menniskor älskar denna prydliga och nyttiga fogel."*

När Bodén i januari 1884 erhåller en stenknäck, är han lika förtjust som pojkbytingarna över de blå staräggen. Det är forstmästare Tom Cannelin som upptäcker den rara fågeln i Gamla Vasa. Han vill inte skjuta fågeln *"af ömhetsskäl"* till en början, men faller slutligen för frestelsen — han vet givetvis, att Bodén mycket gärna vill ha stenknäcken som ännu saknas i samlingarna.

Så kan Johan Alexander Bodén komplettera sin samling av uppstopade fåglar med en vacker stenknäckhane 1884, som kommer att ingå i den Bodén-Stenbäckska samlingen på 240 fåglar från Vasa med omnejd.